

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

магістра

з теми: **«ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У
ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ З ЗАГАЛЬНИМ
НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ»**

Виконала здобувачка групи SoL1-M22
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія
Вікторія ГАЛАЙДА

Керівник:

Алла СІМКО, кандидат психологічних
наук, доцент

Рецензент:

Олена ВЕРЖИХОВСЬКА, кандидат
педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психолого-медико-
педагогічних основ корекційної роботи

Кам'янець-Подільський – 2023 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ.....	10
1.1. Особистісно-орієнтована корекційна робота як інтердисциплінарна проблема	10
1.2. Закономірності особистісного розвитку дитини молодшого дошкільного віку	20
1.3. Особливості особистості дітей із загальним недорозвитком мовлення.....	29
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ КОГНІТИВНОГО ТА МОВНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	38
2.1. Організація, методи та прийоми психолого-педагогічного дослідження.....	38
2.2. Пізнавально-мовленнєвий розвиток дітей	52
РОЗДІЛ 3. ІНДИВІДУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНИЙ ПІДХІД У ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ (ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ НАВЧАННЯ).....	70
3.1. Принципи, завдання та напрямки експериментального навчання...	70
3.2. Етапи корекційно-педагогічної дії	82
ВИСНОВКИ.....	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	100

ВСТУП

Актуальність дослідження. Віанням сучасної спеціальної педагогіки є особистісно-орієнтований підхід, що реалізується у всіх ланках освітньої системи. Проблема особистісно-орієнтованого підходу до розвитку дітей з порушеннями мови є однією з найважливіших у теорії та практиці логопедії. Складність та багатогранність проблеми особистісного розвитку дітей з порушеннями мови пояснюється зростанням кількості дошкільників з різними формами мовної патології, що негативно впливають на психічний розвиток дитини, її діяльність, поведінку, соціальну адаптацію. Система дошкільної спеціальної освіти може стати більш ефективною, якщо буде націлена на гуманізацію педагогічного процесу, забезпечення сприятливого психологічного мікроклімату, розвиток природних задатків і здібностей дитини з порушенням мови, його особистості в цілому.

У практиці особистісно-орієнтованої взаємодії педагогів з дітьми основним є розвиток особистості дитини: Дитина з порушенням мови це особистість і суб'єкт, що має унікальність, неповторність, індивідуальність, що поєднує в собі природне та суспільне. До питань організації особистісного розвитку дітей дошкільного віку з мовними порушеннями зверталися Н. Гаврилова, Г. Волкова, Н. Жукова, Р. Лалаєва, Р. Левіна, О. Мастюкова, О. Ткач, М. Шеремет та інші дослідники, які розробляють психолінгвістичні та дидактичні засади методики розвитку мовного спілкування дітей, зміст та прийоми корекційно-педагогічної роботи. Основні принципи особистісно-орієнтованої педагогіки розроблені І. Бехом, А. Богуш, І. Брушневською, І Кондратенко, та ін..

Основним для нашого дослідження стали положення про зміст та методи корекційного впливу на дітей з мовними порушеннями з метою особистісного розвитку (Є. Архіпова, Р. Левіна, К. Крутій, І. Марченко, Ю. Рібцун, Т. Філічова, Г. Чіркїна та ін.).

Ідеї раннього виявлення дітей з порушеннями мови, оволодіння мовою

як мовною системою відображені у роботах Є. Архіпової, О. Денисенко, Н. Манько, Л. Трофименко та ін.. Використання продуктивних видів діяльності в корекційно-педагогічній роботі послужили теоретичною основою особистісного розвитку дітей (М. Городиська, М. Кольцова, Л. Лепеха, О. Ласточкіна, І. Молошина та ін.).

Численні дослідження підкреслюють несформованість у дітей компонентів мовної діяльності; що негативно відбивається на процесі їхньої комунікації. Н. Трауготт, В. Орфінська, Р. Левіна, Р. Белова-Давид, О. Мастюкова та ін., кажучи, про виражені відхилення мовного розвитку, підкреслюють низьку пізнавальну діяльність дітей даної категорії.

На основі досліджень розроблено основні напрямки подолання мовного недорозвинення, визначено зміст та прийоми корекційної роботи. У дослідженнях останніх років у різних аспектах проаналізовано проблему, комунікативної, пізнавальної, мовленнєвої діяльності, емоційно-вольової сфери дітей з ЗНМ старшого дошкільного і віку, проте недостатньо вивченою залишається проблема стосовно дітей раннього віку.

Незважаючи на різноманіття методичних напрямів дослідження комунікативної, пізнавальної, мовленнєвої діяльності, емоційно-вольової сфери дітей з ЗНМ старшого дошкільного віку, недостатньо вивченою залишається проблема стосовно дітей молодшого дошкільного віку з ЗНМ I рівня. Тим часом, саме стан комунікативний та пізнавальної діяльності такої дитини відіграє важливу роль у особистісний розвиток. Недостатньо відомостей про використання індивідуально-особистісного підходу до вивчення, розвитку та виховання дошкільника з ЗНМ. Не повною мірою відображені дані про індивідуальну роботу логопеда з дитиною. Це підкреслює актуальність, теоретичне, практичне та соціальне значення дослідження, що викликає необхідність пошуку шляхів особистісно-орієнтованого розвитку та виховання дітей молодшого дошкільного віку при ЗНМ I рівня.

Проблема дослідження полягає у вирішенні протиріччя між потребою

суспільства в гармонійному розвитку особистості дитини та відсутністю цілісної концепції педагогічного» забезпечення особистісного розвитку дітей молодшого дошкільного віку з ЗНМ I рівня; між об'єктивною значимістю проблеми та відсутністю відомостей про використання всебічного особистісно-орієнтованого підходу до подолання недорозвинення мови, між потребою в освіті цих дітей та обмеженою можливістю її реалізації.

Названі протиріччя, роз'єднаність та відсутність взаємопов'язаних аспектів корекційного процесу, покликаних забезпечити особистісний розвиток дошкільників з ЗНМ, визначають актуальність проблеми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Магістерське дослідження виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри логопедії та спеціальних методик факультету спеціальної освіти, психології і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка «Інноваційні технології в дослідженні і розвитку дітей з порушеннями інтелекту та мовлення в сучасних умовах становлення спеціальної та інклюзивної освіти».

Мета дослідження – розробка системи особистісно-орієнтованої корекційно-логопедичної роботи з подолання загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку, з урахуванням особливостей їхньої комунікативної, пізнавальної, мовної діяльності та особистісної активності.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання:**

1. Проаналізувати теоретичні основи проблеми, формування особистості дошкільників, у тому числі дітей із загальним недорозвитком мовлення.

2. Розробити діагностичний комплекс, спрямований на виявлення особливостей комунікативної, пізнавальної, мовленнєвої сфер та особистісної активності дітей дошкільного віку.

3. Вивчити особливості особистості дошкільників із загальним

недорозвитком мовлення та обґрунтувати необхідність особистісно-орієнтованого підходу.

4. Розробити та апробувати напрямки та прийоми особистісно-орієнтованого корекційного впливу на дітей дошкільного віку з ЗНМ, з урахуванням комунікативного, пізнавального, мовного розвитку та особистісної активності дітей.

5. Оцінити ефективність використання особистісно-орієнтованого підходу у корекційно-логопедичній роботі з дітьми молодшого дошкільного віку з ЗНМ.

Об'єкт дослідження – особливості комунікативної, мовної, пізнавальної сфери та особистісної активності дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Предмет дослідження – напрями та прийоми особистісно-орієнтованого підходу у корекційно-логопедичній роботі з дітьми молодшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мови I рівня можливі варіативно виражені особливості соціально-особистісного та пізнавально-мовленнєвого розвитку, а використання особистісно-орієнтованого підходу при формуванні комунікативної, пізнавальної, мовної діяльності та особистісної активності дітей сприятиме ефективності корекційно-логопедичного впливу.

Методи дослідження. Для досягнення мети застосовувались методи теоретичного та емпіричного дослідження:

- *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукової літератури з досліджуваної проблеми, метод моделювання та ін.;
- *емпіричні*: динамічний нагляд у процесі логопедичної роботи; анкетування та інтерв'ювання; аналіз анамнестичних відомостей, вивчення медико-психолого-педагогічної документації та продуктів дитячої діяльності, педагогічний експеримент (констатуючий, навчальний, контрольний) дітей;
- *математичні*: кількісний та якісний аналіз отриманих результатів.

База дослідження. Експериментальною базою служили Логопедично-корекційний центр «Країна мовлення» в місті Тернопіль та Тернопільський дошкільний навчальний заклад «Ластівка» №25.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали положення загальної, вікової та спеціальної психології та педагогіки» про провідної ролі діяльності та спілкування у розвитку та формуванні дитини (О. Запорожець, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.). Ми враховували філософські концепції про особистісний розвиток (І. Бех, О. Леонт'єв та ін.); уявлення про структуру мовного дефекту, концепцію співвідношення первинних і вторинних порушень (Л. Виготський, В. Лебединский та інших.); вчення про загальні та специфічні закономірності розвитку дітей з відхиленнями (Р. Левіна, В. Лубовський). Ми спиралися на ідеї про співвідношення біологічного та соціального в людині; концепції дитинства та розвитку особистості, дошкільника у сензитивні періоди життя (Н. Аскаріна, А. Богуш, Т. Поніманська та ін.); про навчання як фактор становлення особистості; про ціннісне ставлення до дитини з проблемами розвитку; концепції особистісно-орієнтованого виховання та навчання (І. Бех, О. Хохліна та ін.); ідеї особистісно-орієнтованого розвитку дітей дошкільного віку з мовними порушеннями (Г. Волкова, Р. Лалаєва, Т. Філічова, Г. Чіркїна та ін.), про значення різних видів дитячої діяльності у процесі розвитку вербальних засобів спілкування (Л. Лепеха, В. Олійник, А. Пляцок, О. Ткач, Д. Ельконін та ін.).

Наукова новизна дослідження

- розроблено, теоретично обґрунтовано та апробовано особистісно-орієнтовану систему діагностики (особистісної активності, комунікативної, пізнавальної та мовленнєвої діяльності) та корекції загального недорозвитку мовлення у дітей;

- отримані наукові відомості порівняльного характеру про варіативно виражені індивідуальні особливості комунікативної, пізнавальної, мовної сфер та особистісної активності у дітей дошкільного віку;

- встановлено кореляцію між рівнями мовленнєвого розвитку та сформованістю пізнавальної та комунікативної сфер, а також взаємозв'язок комунікативного розвитку та особистісної активності;

- доведено ефективність особистісно-орієнтованого підходу в логопедичній роботі до кожної дитини з урахуванням особливостей особистісної активності, комунікативної, пізнавальної, мовної діяльності при варіативності використання прийомів, дозованої системи завдань та питань, заохочень.

Теоретична значущість дослідження полягає в тому, що:

- виявлено існуючі тенденції у використанні особистісно-орієнтованого підходу у навчанні та розвитку дитини;

- уточнено та розширено дані про особистісний, розвиток молодших дошкільників із загальним недорозвиненням мови;

- конкретизовано наукові уявлення про вплив спеціально створених умов навчання на формування особистості дитини із загальним недорозвитком мовлення;

- обґрунтовано необхідність використання взаємопов'язаних напрямів роботи з дітьми: формування мовної уваги, розуміння мови та потреби у мовному спілкуванні; розвиток мови та пізнавальних процесів; комунікативних засобів спілкування; розвиток мови у різних видах діяльності; соціально-особистісний розвиток;

- визначено та теоретично обґрунтовано послідовність пред'явлення методичного матеріалу в процесі розвитку мовлення з урахуванням етіопатогенезу та структури дефекту, компенсаторних та потенційних можливостей дитини.

Практична значущість дослідження у тому, що:

- визначено зміст діагностичної та корекційно-розвивальної діяльності з дітьми молодшого дошкільного віку з використанням особистісно-орієнтованого підходу;

- розроблено та експериментально апробовано методику оцінки

сформованості комунікативної, мовленнєвої, пізнавальної сфери, особистісної активності дітей, що дозволяє визначити для них індивідуальні корекційно-освітні напрямки;

- систематизовано діагностичні та корекційно-розвиваючі прийоми, що включають гнучке поєднання психологічних, педагогічних та інноваційних прийомів, що забезпечують ефективність корекції мовленнєвих порушень у дітей молодшого дошкільного віку;

- розроблені напрями та прийоми розвитку та виховання дітей із загальним недорозвитком мовлення можуть застосовуватися в діяльності педагогів-вихователів, логопедів, дефектологів, при наданні методичної допомоги батькам дітей, які мають відхилення у мовному розвитку.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи обговорювалися та отримали схвалення на *IX Міжнародної науково-практичної конференції* «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора Шинкарюка А.І., 26 жовтня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський, Україна; *IX Міжнародної науково-практичної конференції* «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» 17 листопада 2023 р., м. Кам'янець-Подільський, Україна

Публікації. Основні результати дослідження висвітлені у тезах:

1. А.В. Сімко, В.В. Галайда Особливості особистості дітей із загальним недорозвиненням мови. Актуальні проблеми експериментальної психології : досвід та перспективи (на пошану професора Шинкарюка А.І.) : Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2023. С. 42–45.

Структура роботи. Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи складає 107 сторінок.

дитину, використовувалася зменшувально-пестлива форма слів і т. д..

Наприклад, гра «Розфарбуй та назви» використовувалася на заняттях у логопеда. Дитині пропонувалося розфарбувати овочі та назвати їх колір. Аналогічні завдання діти виконували після пройденої теми.

Велике значення у навчанні образотворчої діяльності надавалося обстеженню предметів, яке передбачало участь різних аналізаторів з формування графічного образу – найважливіше завдання навчання ліпленню, малюванню, аплікації. Цей прийом допомагав закріплювати знання дітей про форму, величину предмета, розташування його частин і орієнтувати про відповідні деталі. У предметному малюванні як основні напрямки обстеження предметів виділяються такі: сприйняття дітьми цілісного вигляду предмета, вичленовування його елементів, визначення просторових взаємовідносин елементів. Спочатку в руку дитині давали реальний предмет і вона обводила його за контуром, а потім діти малювали його мокрим пензлем на аркуші паперу, у повітрі, лише потім приступали до зображення предмета у графічній формі. При навчанні дітей із менш продуктивною динамікою акцент робився на розвиток орієнтовних процесів, на властивості і якості предметів.

Також ми пропонували дітям спеціальні вправи з використанням гуашевих фарб, викликаючи у них радість експериментування від гри з кольором. Роздмухуючи краплі фарб, діти могли отримати «чудесні візерунки», складаючи листок з кількома краплями фарби навпіл, створювали метелика.

Враховуючи індивідуальні особливості дітей на заняттях образотворчою діяльністю, мовлення дорослого ми використовували як засіб спонукання до діяльності одних дітей та засіб гальмування по відношенню до інших. Дорослий поступово привертав увагу дітей до однолітків, налагоджуючи партнерські відносини між дітьми під час систематичної роботи із соціального виховання дошкільників.

ВИСНОВОК

1. У дітей із загальним недорозвитком мовлення I рівня є варіативно виражені різноманітні та динамічні особливості комунікативної, мовної, пізнавальної сфери та особистісної активності. Встановлено кореляцію між рівнями мовного розвитку та сформовану пізнавальну та комунікативну сфери, а також взаємозв'язок та взаємозалежність комунікативного розвитку та особистісної активності.

2. Визначено педагогічні умови особистісного розвитку дітей, що забезпечують ефективність корекційно-логопедичної роботи, облік психофізіологічних особливостей дошкільників, організація розвиваючого середовища на основі взаємозв'язку напрямків корекційно-педагогічної роботи, підбір завдань, вправ з урахуванням індивідуально-типологічних особливостей структури дефекту, взаємодія фахівців залучення індивідуальної програми, збільшення кількості індивідуальних занять з урахуванням засвоєння програмного матеріалу.

3. Застосування особистісно-орієнтованої корекційно-логопедичної системи роботи дозволяє досягти стійких позитивних результатів у розвитку мовної, комунікативної, пізнавальної та емоційно-вольової сфер дітей із ЗНМ рівня I рівня.

4. Розроблена в рамках даного дослідження методика вивчення комунікативної, пізнавальної, мовленнєвої сфери та особистісної активності, яка передбачає кількісно-якісну оцінку результатів за заданими критеріями, має прогностичний характер і дозволяє оцінювати ефективність корекційної роботи.

5. Для кожної підгрупи дітей встановлено варіативні прийоми роботи, залежно від розвитку комунікативної, пізнавальної мовної та особистісної активності дітей, структури мовного дефекту, при загальній стратегії корекційно-логопедичної роботи, яка включала реалізацію всіх напрямків по відношенню до двох підгруп дітей (що найменше продуктивною динамікою та

з позитивною динамікою розвитку). Диференціація використання мовного, ігрового, дидактичного матеріалу реалізовувалася спеціальним підбором та дозуванням завдань, системою питань та заохочень. Ускладнення завдань для дітей у кожній підгрупі варіювалося збільшенням обсягу програмного матеріалу та дій з ним.

У ході дослідження підтвердилася гіпотеза, конкретизована у завданнях та положеннях, винесених на захист. Отримані результати дають підстави говорити про позитивний вплив особистісно-орієнтованого навчання на збагачення та адекватність емоційних проявів дітей із недорозвиненням мови, гармонізацію їхньої особистості, про доцільність застосування запропонованої системи корекційного впливу на практиці навчання та виховання дітей дошкільного віку з недорозвитком мовлення.

Таким чином, результати дослідження розширюють уявлення про складну структуру загального недорозвинення мови та визначають можливості подальшого вдосконалення логопедичної роботи щодо його подолання на основі використання особистісно-орієнтованого навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксарина Н.М. Воспитание детей раннего возраста. Москва : Медицина, 1977. 303 с.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. Москва : Наука, 1977. 379 с.
3. Андрусихина Л. Психологічні характеристики сформованості операції класифікації у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Дефектологія. 2003. № 4. С. 37–40.
4. Архипова Е.Ф. Логопедическая работа с детьми раннего возраста. Москва : Астрель. 2007. 224 с.
5. Ахутина Т.В. Единицы речевого общения, внутренняя речь и порождение речевого высказывания. Психолингвистические исследования речевого мышления. Москва : Наука, 1985. С. 99–116.
6. Базисний компонент мовленнєвої освіти дошкільника / [за ред. О.Л. Кононко] // Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Київ : Видавничий дім «Слово», 2001 . С. 5–57.
7. Белова-Давид Р.А. Клинические особенности детей дошкольного возраста с недоразвитием речи. Нарушение речи у дошкольников [сост. Р.А. Белова-Давид]. Москва : Просвещение, 1972. С. 2–82.
8. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. Ін-т змісту і методів навчання. Київ : 1998. 204 с.
9. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтовний підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Актуальна освіта, 2003. 223 с.
10. Богущ А.М. Мовленнєве спілкування як лінгводидактична проблема : навчально-методичний посібник Одеса : 2006. 176 с.
11. Богущ А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років : монографія. Київ : Видавничий дім «Слово», 2004. 374 с.

12. Богущ А. Дошкільна лінгводидактика : теорія і практика. Запоріжжя : Просвіта, 2000. 216 с.
13. Бодалев А.А. Личность и общение : Избранные труды. Москва : Международная педагогическая академия, 1995. 328 с.
14. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва : Просвещение, 1968. 464 с.
15. Бернштейн Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности. Москва : Медицина, 1966. 352 с.
16. Брушневська І.М. Закономірності розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення. Педагогічний часопис Волині. 2016. № 1. С. 70–75.
17. Волкова Г.А. Методика обстеження порушень речі у дітей. Санкт-Петербург : СОЮЗ, 1993. С. 30-42.
18. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Волинська, З.В. Огороднійчук та ін.. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
19. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. Москва : Просвещение, 1956. 293 с.
20. Выявление и преодоление речевых нарушений у детей дошкольного возраста / Сост. И.Ю. Кондратенко. Москва : Академия, 2005. С. 48–111.
21. Гаврилова Н.С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей : Монографія. Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. 200 с.
22. Гаврилова Н.С. Психологічна характеристика дітей з загальним недорозвитком мовлення з порушенням пізнавальної сфери кінетичного типу. Збірник наукових праць Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер.: соціально-педагогічна / за ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака. Кам'янець-Подільський, 2008. Вип. X. С. 181–185.
23. Гавриш Н.В. Розвиток мовленево-творчої діяльності в дошкільному дитинстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора педагогічних наук: 13.00.02 Київ : 2002. 32 с.
24. Гвоздев А.Н. Вопросы изучения детской речи. Москва : МГУ, 1961. С. 123–261.

25. Грибова О.Е. Технология организации логопедического обследования. Москва : Айрис-пресс, 2005. 96 с.
26. Денисенко О.І. Розвиток навичок комунікабельності у дітей дошкільного віку. Черкаси : ЧОППОППЧОР, 2012. 32 с.
27. Дуткевич Т.В. Психологія дитяча : навч. посіб. 2-ге вид., стер. Кам'янець-Подільський : К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2016. 347 с.
28. Жинкин Н.И. Интеллект язык и речь // Нарушение речи у дошкольников. Москва : 1972. С. 9-31.
29. Жукова Н.С. Отклонения в развитии детской речи. Москва : Владос, 1997. С. 58–211.
30. Жукова Н.С., Мастюкова Е.Н., Филочева Т.Б. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников. Москва : 1990. 238 с.
31. Запорожец А.В. Некоторые психологические вопросы сенсорного воспитания в раннем и дошкольном возрасте / Под. ред. А.В. Запорожца, А.П. Усовой. Москва : 1963. С.30–35.
32. Каше Г.А. Подготовка к школе детей с недостатками речи. Москва : Просвещение, 1985. С. 49–75.
33. Касілова Л.С. Корекційно-розвивальна робота з дітьми із загальним недорозвитком мовлення. Таврійськ. вісн. освіти. 2013. № 3. С.56–60.
34. Коваленко А.Б., Корнеєв М.Н. Соціальна психологія. Київ : Геопринт, 2006. 400 с.
35. Киричук Т.В. Особистісно орієнтований підхід до дитини в освітньому просторі ДНЗ. Таврійський вісник освіти. 2013. № 4. С. 28–32.
36. Кольцова М.М. Ребенок учится говорить. Москва : 1979. 191 с.
37. Корнеєв А.Н. Основы логопатологии детского возраста : клинические и психологические аспекты. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 380 с.
38. Коррекционно-педагогическая работа в дошкольных учреждениях для детей с нарушениями речи / Под ред. Ю.Ф.Гаркуши. Москва : Сфера, 2007. С. 54–98.

39. Крутій К.Л. Формування граматично правильного мовлення у дітей дошкільного віку. Запоріжжя : Ліпс, 2004. 389 с.
40. Лепеха Л.П., Городиська М.Б. Логопедичні ігри в корекційній роботі з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення. Львів-Дрогобич: Посвіт, 2014. 76 с.
41. Лалаева Р.И., Серебрякова Н.В. Формирование правильной разговорной речи у дошкольников. Ростов на Дону : «Феникс», СПб: 2004. 224 с.
42. Левина Р.Е. К психологии детской речи в патологических случаях (автономная детская речь). Москва : 1936. 78 с.
43. Леонтьев А. А. Функции и формы речи. Основы теории речевой деятельности / Под ред. А.А. Леонтьева. Москва : 1974. С. 254–257.
44. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. Москва : 1969. 214 с.
45. Ломов Б.Ф. Познание и общение. Москва : Наука, 1988. 208 с.
46. Лурия А.Р., Юдович Ф.Я. Речь и развитие психических процессов у ребенка / Экспериментальное исследование. Москва : 1956. 94 с.
47. Логопедія : підручник / За ред М.К. Шеремет. Вид. 4-те, перер. та доповн. Київ : Видавничий дім «Слово», 2017. 856 с.
48. Малярчук А.Я. Обстеження мовлення дітей : Дидактичний матеріал. Київ : Літера ЛТД, 2003. 104 с.
49. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку : наук.-метод. посіб. Київ : КНТ, 2008. 256 с.
50. Мастюкова Е.М. Основы психоневрологического понимания общего недоразвития речи. Санкт-Петербург : Союз, 2002. С. 39–115.
51. Мартиненко І.В. Особливості вольової готовності до шкільного навчання дітей шестирічного віку із загальним недорозвиненням мовлення // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: Зб. наукових праць. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. № 5. С. 159–164.

52. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників). Вид. 3-є, перер. та доп. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2015. 312 с.

53. Методы обследования речи детей: Пособие по диагностике речевых Нарушений / Под. общ. ред. проф. Г.В. Чиркиной. – 4-е изд., доп. Москва : АРКТИ, 2005. 240 с.

54. Молошна І.А. Ласточкіна О.В. Особливості розвитку лексико-граматичної сторони мовлення із загальним недорозвитком мовлення. Сучасні проблеми логопедії та реабілітації : матеріали V Всеукр. заоч. наук.-практ. конф. (5 квіт. 2016 р., м. Суми). Суми, 2016. С. 119–123.

55. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив. Москва : 1982.

56. Поваляева М.А. Справочник логопеда. Ростов-на-дону : Феникс, 2003. 448 с.

57. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка. Київ : Академвидав, 2004. 456 с.

58. Піроженко Т.О. Мовленнєве зростання дошкільника. Київ : Грайлик, 1999. 40 с.

59. Піроженко Т.О. Мовлення дитини: психологія мовленнєвих досягнень дитини. Київ : Грайлик, 2005. 112 с.

60. Пляцок А.О., Олійник В.В. Використання технології «лепбук» в роботі з дошкільниками: навч.-метод. посіб. Вінниця: КУ«ММК», 2017. 45 с.

61. Рібцун Ю.В. До проблеми вивчення порушень мовленнєвого розвитку молодших дошкільників із ЗНМ. Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (23-24 листоп. 2005 р.). Київ, 2005. С. 78–81.

62. Рібцун Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення: програмно-методичний комплекс. Київ , 2012. С. 33–69.

63. Рібцун Ю.В. Урахування класифікацій мовленнєвих порушень у диференційній діагностиці. Український логопедичний вісник : зб. наук. пр. Вип. 3. 2012. С. 51–58.

64. Рібцун Ю. В. Шляхи формування зв'язного монологічного мовлення у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип. 3. Київ : Актуальна освіта, 2006. С.136–144.

65. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. Москва : Педагогика, 1973. 423 с.

66. Сазонова С.Н. Развитие речи дошкольников с общим недоразвитием речи. Москва : Академия, 2003. С. 29–55.

67. Сайко Х.Я., Шаблінська Ю.В. Особливості застосування гри в системі формування лексичної компетентності дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Молодий вчений. 2017. № 3, ч. 3. С. 466–469.

68. Соботович Е.Ф. Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к обучению. Київ : Освіта, 1998. С. 6–29.

69. Соботович Є.Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини дошкільного віку // Дефектологія. 2003. №2. С. 2–11.

70. Тарасун В.В. Логодидактика : навч. посіб. 2-е вид. Київ : Видав. Дім «Слово», 2011. 392 с.

71. Тищенко В.В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років: поради батькам. Київ : Літера ЛТД, 2006. 128 с.

72. Тищенко В.В. Загальний недорозвиток мовлення: перспективи подальших досліджень. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Серія соціально-педагогічна. Том 2. Випуск 23. Кам'янець-Подільський: Медобори, 2013. С. 396–405.

73. Тихеева Е.И. Развитие речи детей (раннего и дошкольного возраста) / Под ред. Ф.А. Сохина. Москва : Просвещение, 1999. 216 с.

74. Ткач О.М. Базові категорії та властивості семантичного поля. Актуальні питання корекційної освіти. 2011. Вип. 2. С. 250–258.

75. Ткач О.М. Структуризація і трансформація структурних полів слів в онтогенезі. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : зб. наук. праць. Вип. 9, у 2 т. Кам'янець-Подільський. ПП Медобори 2006, 2017. Т. 2. С. 98–114.

76. Трофименко Л.І. Дослідження особливостей формування лексичного значення у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: науково-методичний збірник. Вип. 4. 2002. С. 276–279.

77. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ : програмно-методичний комплекс / За ред. Є.Ф. Соботович. Київ : Актуальна освіта, 2007. 120 с.

78. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення: програмно-методичний комплекс. Київ : Актуальна освіта, 2013. С. 110–138.

79. Трофименко Л.І. Методологічні засади корекційно-попереджувального навчання дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2010. Вип. 1. С. 306–311.

80. Филичева Т.Б., Туманова Т.В. Дети с фонетико-фонематическим недоразвитием речи. Москва : Академия, 2000. С. 14–38.

81. Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста. Москва : Владос, 2005. С. 41–85.

82. Філоненко М.М. Психологія спілкування. Київ : Центр літератури, 2008. 224 с.

83. Фотекова, Т.А. Тестовая методика диагностики устной речи младших школьников: метод, пособие. Москва : Айрис-пресс, 2006. 96 с.

84. Хохліна О.П. Методологічні й теоретичні основи психології: Навчальний посібник. Київ : НАВС, 2014. 232 с.

85. Штіль С.Ю. Формування мовленнєвих компетентностей у дошкільників з особливими освітніми потребами шляхом розвитку дрібної моторики. Дитина з особливими потребами. 2019. № 5. С.26–28.

86. Эльконин Д.Б. Психологические вопросы игры и обучения в дошкольном возрасте. Москва : Педагогика, 1957.